

Проф. др Барна Мезеи
Декан Факултета за државу и право
Универзитета «Еötvös Löránd» у Будимпешти (Мађарска)

**ПРАВО, ПРАВНО ОБРАЗОВАЊЕ,
УНИВЕРЗИТЕТИ
(Болоњска декларација и образовање
правника у Мађарској)¹**

1. Увод: амбивалентна осећања
2. Нова пракса нација на периферији Запада
3. образовање правника у Мађарској
4. Европски простор високог образовања – једнообразност или разноврсност

1. Амбивалентна осећања

Ишчекивање промена у високом образовању везаних за ЕУ засад карактерише амбиваленција. Сматрам да се несумњиво може тврдити да укључење у европски простор високог образовања крије огромне могућности и погодности. Европски простор високог образовања донеће мађарском високом образовању гаранције и безбедност; обнову и конкурентност. Истовремено, учесници у високом образовању ове конструкције посматрају са не мало забринутости. Можда је забринутост заснована на повезивању дугог процеса и данас актуелних структуралних, финан-

¹ Са мађарског превела др Магдолна Сич, професор Правног факултета у Новом Саду.

сијских и садржајних реформи са уласком у ЕУ и реализацијом Болоњског споразума.

Независно од тога, постоји одређено страховање у међународно признатом и вреднованом (баш због тога не би требало да постоји страх) мађарском високом образовању. Ако ни због чега другог, ово оправдава да укратко, на примеру права и правног образовања, прикажемо утицај европске историје на мађарску историју. Сматрам да неће бити штетно да на кратко, приликом формирања будућности бацимо поглед у прошлост, да бисмо могли да схватимо одређене процесе у високом образовању и високо образовном простору. При томе желим да дотакнем два питања: једно је повезано са историјом Мађарске, са њеним статусом као европске нације на периферији, и због тога по природи ствари, за нас је од посебног интереса; друго питање јесте лик правника, његова улога и формирање у току мађарске историје, што ће нас одвести до неколико закључака везаних за укључивање у простор европског високог образовања.

2. Нова пракса нације на периферији

Мађарска обилује искуствима преузимања модела и хармонизације права. Када су вође мађарске номадске државе одлучили да ће Мађаре водити у заједницу европских народа, а тиме преузети на себе обавезе усавршавања као и адаптацију модела хришћанске државе, самим тим учинили су модернизацију сталним елементом мађарске историје. Примањем хришћанства, усвајањем институција средњевијевне европске уставности, мађарска краљевина постала је део Европе (која је у то време значила заједницу хришћанских народа). Међутим, само време укључивања одређивало је и специфично место држави у европској привредној, друштвеној и политичкој расподели рада. Користећи речи Иштвана Хајнала, легендарног историчара 20. века: укључили смо се у главне токове европског развоја као «нација на периферији»: скоро са четири-пет стотина година закашњења, са мало суштинског развоја, мађарска политика је требало да има у виду недостатак античког искуства. (Наравно то се односи не само на Мађаре, исте проблеме је имала и политичка елита Чеха, Пољака, а то се односи углавном и на северну регију која се у ово време прилагођавала континенталном развоју.) «Ова област се доста касно прикључила Западу, али је касније несумњиво урадила све у погледу прихватања његових битних токова.» (Жене Сич)

Прелаз је, наравно, био брз (морао је бити брз; земљама Средњо-источне Европе претила је експанзија и са истока и са запада), баш због тога, преузимање уставних, културних, политичких дипломатских и правних института латинског културног круга одвијало се по организованом реду.

Ово је једна од битних разлика у односу на друштва која су доживела суштински (органиски) развој у континенталној средини. На «источној периферији» Западне Европе, реструктурирању «од горе» припала је несразмерно већа улога, него самосталном формирању структура у природном окружењу. Овај «правац» формирања друштва задржала се углавном до данас; модернизација је свакодневни политички задатак држава овог региона, «периферије». (Калман Кулчар)

Суштина модернизације јесте: «разрешење оне противуречности, која је настала између изазова историјског органског развоја централних друштава и принуде одговарања на ове изазове од стране друштава периферије, чији је органиски развој прекинут или преусмерен изазовима тих центара.»

Сходно томе, покушаји прикључивања имали су велику улогу у животу «периферијалне зоне» (Домонкош Кошари) почев од средњег века, преко просвећеног апсолутизма, па до грађанског преображаја. За историчара права од посебног је значаја то да је политичка елита увек била најбоље средство државне управе за успешно остваривање модернизације. Према томе, развој правне грађе, који одражава формирање друштвених односа, у органској је вези са напорима модернизације.

Огроман је био пут, хиљаду година проведених у Карпатској низији, на чијем крају наша земља је као вредан члан заједнице европских држава стигла у 21. век. Супротстављајући се историјским недаћама, Мађарска је успела као део латинског културног круга, одржавајући се у оквирима европског државно-правног развоја, усвајајући и прихватајући савремене друштвене узоре, не само да опстане на граници Истока и Запада, него да стварајући ново, спроводећи нове адаптационе процесе, прослави улазак у ЕУ као једнак партнер европских друштава. Чињеница која утиче на формирање целе мађарске историје, јесте да овде на Истоку географске Средње Европе, у току хиљаду година, главна средства политичке елите у управи била су: политичка воља и правна решења. Адаптација се реализовала у дубоким слојевим друштва: реалност одлука политичке елите била је потврђена или негирана у свакодневном животу народа.

За нас, према томе, нема ничег неувобичајеног у томе, ако користећи опет могућност прикључивања путем праћења модела, можемо поново да се осећамо као део политичке Европе (јер у културном погледу то никад није било доведено у питање). Морамо, међутим, констатовати, да садашња европска уставност за нас није једноставно то, што јесте за Западну Европу. Европска уставност за периферну регију је једна врста модернизације, једна нова акција прикључивања.

Историја учи томе да од Анжуја преко периода реформи 19. века до Аустро-Угарске нагодбе (до дуализма), залога успешности модернизације, услов укоренивања акција модернизације, била је адоптивна делатност надарене политичке елите, иновативна способност, таленат. Предуслов државотворства био је увек познавање и примена одговарајућих техника адаптације. Тако, на пример, таленат интелектуалаца који су спровели серију либералних реформи за изградњу мађарске грађанске државе у 19. веку. С друге стране, овоме супротна стравична слика је неспособност (недостатак талента), непромишљеност, политизирање на бази осећања, присилни поступци, који могу одвести на криве путеве (и нажалост, и водили су више пута у току наше историје) модернизациону обнову.

Горе описани развој, који је нашем праву дао изузетну улогу, издигао је и правника из друштвеног просека и обезбедио му је посебну улогу у управљању политиком, државом, друштвом. Када су, помало подозриво, говорили о мађарском друштву 19. века као о «нацији правника», нису мислили само на масу правника, него и на веома значајну улогу правника. Велике мађарске револуције, на карактеристичан начин, предводили су правници или су управљали њиховим токовима или су барем имали значајну улогу у њиховом исходу.

3. Образовање правника у Мађарској

Традиција правног образовања у Мађарској дуга је хиљаду година: као резултат такмичења између практичног и теоретско-научног образовања, модел који је прихваћен и данас у мађарском правном образовању настао је у 19. веку. У Мађарској је универзитетски степен правног образовања остварен релативно касно: године 1635. основан је универзитет у Нађсомбату, а правни факултет је отворен тек 1667. године и тада је могло бити започето високо правно образовање. Независно од тога, правно обра-

зовање је, наравно, присутно од самих почетака државе, на два велика подручја: у пракси и на универзитетима Западне Европе (путем перегригације). Стога се мађарско правничко друштво делило на практичаре и докторе. Доктори су своје образовање стекли на западно-европским универзитетима, а практичари су рутину стекли радећи у мађарској правној пракси. Услед јаких корена обичајног права (*consuetudo*) правним службама владали су практичари, доктори су у ову слику уносили само нешто шаренила (прихватили су службу и одговорност углавном у дипломатији и на вишим положајима државне управе). Затим је Универзитет у Нађсомба-ту (касније мађарски краљевски) започео борбу за теоретско образовање правника и формирао своју концепцију која влада и данас.

На овај начин мађарски правник је свој модел саставио из ова два узорка. Лик мађарског правника је формиран у току тристагодишњег процеса. Овај модел правника 21. века је посебан, јер није само стручњак, није једноставно инжењер правосуђа, него је истовремено и експерт друштва у целини. То је средњо-источно европски правник, којег су у Мађарској и у целој регији од почетка образовали – практично као и теоретски – да представља узор који је подобан да обезбеди функционисање друштва, да буде подобан за управљање друштвом, да буде способан да реши његове конфликте на начин који далеко прелази процесуалне оквири права. Морамо констатовати да је ове тенденције подупрло и формирање мађарске политике, јер је правник стекао водећу улогу у целокупном мађарском политичком животу; основна правничка култура постала је основни услов подобности у друштвеној управи. Ово се одлучно запажа и на излазној страни.

Према томе, с обзиром на то да је правник код нас у току векова (све до данас) далеко одмакао од модела чистог стручњака права и постао је универзални (општи) креатор друштва, његово образовање било је такође прилагођено овим захтевима. Данас један мађарски правник који је тек завршио студије добија у руке знање које се може много боље конвертирати од једноставног правничког знања. Као последица тога, као да већ има мање правника у правосуђу, него у другим друштвеним областима.

4. Европски простор високог образовања – једнообразност или разноврсност

4.1. Дејства транзиције

У Мађарској је политичка транзиција шокирала високо правно образовање. Транзиција 1989. године значила је озбиљан изазов за правно образовање. Укидање уређења совјетског типа (прво декларативно а затим и стварно), ишло је заједно са битним преображајем привредног живота друштва нове структуре, а то је стварање права одвело на такву територију која десетинама година није била позната. Парламент и министарства су се трудили да масом законодавних и других правних акта регулишу она подручја која су одједном остала нерегулисана, односно, трудили су се да удовоље захтевима нових предузетништава, која су расла револуционарном брзином, на начин који се тешко дао пратити. Од правног образовања се очекивало да предаје одмах најновију правну материју, јер је требало образовати студенте који су могли да опстану у овој хаотичној ситуацији. Професори права су били стављени пред скоро неспроводив задатак да градиво које потиче из мађарске прошлости и западне садашњости одмах теоретски објасне и практично пренесе на студенте.

Запад који се отворио обиловао је информацијама, које су се шириле енормном брзином. У земљи је стално расло интересовање за непознатим правима, правним гранама, које су убрзо постале основни и обавезујући захтев. Политичка сфера и правна струка захтевала је да се правни теоретичари који су недостајали с обзиром на претходну структуру створе преко ноћи. Низали су се захтеви за наставу еколошког права, информатике, права медија, рекламног права, да не говоримо о захтевима промене и прилагођавања садржаја већ постојећих наставних предмета. Тржиште није захтевало само то, на пример, имајући у виду дипломиране почетнике који су стекли знања о правној информатици, да владају системом и базом података рачунара, него су очекивали од њих способности за правно нормирање, експертско знање и теоретску дубину. Односно, захтевали су од универзитета наставу ових знања и способности.

Успешност уласка у ЕУ за правне системе значи уједно брзу адаптацију европског општег права, а за правнике преузимање брзине хармонизације права, која се може упоредити са коњичким тркама. Односно, требало је скоро одмах «произвести» еуроправника, стручњаке европске

уставне конструкције, приватноправне регулативе, страсбуршке казуистике. Очекивања су била уперена поново према универзитетима.

Нису још ни закључили дерегулационе процесе, појавио се захтев за свежом (свакодневно променљивом и брзо застаривом) правном грађом и очекивало се од универзитетских катедара да се то презентује синтетизовано као наставно градиво. Од професора су захтевали уџбенике и скрипте, остварене промене у писаној материји, обрачунавање са претходним «совјетским» градивом.

Природно је то захтевала правна струка, политика, државна власт и студент жељан савремених знања.

Нека им служи на част, гарда професора правних факултета је истрајала.

У току деведесетих година из основа је промењена и концепција високог образовања. Министарство просвете, не водећи рачуна о ставу владе, залагало се, константно и одлучно, за радикалан раст уписа на универзитете. Као последица тога, данас у суштини сваки други матурант може да настави школовање високог степена. Концепција перманентног образовања – мада првој основној дипломи даје посебан значај у образовању, променила је вредност положаја универзитета у структури образовања. Данашњи универзитет уместо некадашњег образовања елите обавља образовање масе. Овим захтевима удовољава на тај начин, да док је број студената вишеструко порастао (3 – 5 пута), број професора стагнира на нивоу из времена транзиције. То се догађа баш у време, када је потребно удовољити описаним изазовима, када је терет научног истраживања у великој мери пребачен са академија наука на универзитете, када политика, управа, пракса у све већој мери захтева стручност наших колега и ван зидова универзитета.

Истовремено пракса и филозофија масовног образовања пружа оправдање промени вредновања традиционалног европског универзитетског модела и могу се предлагати такве структуралне промене за ублажавање вештачки организованих тензија које не би биле потребне без оваквих политичких одлука.

Према подацима Мађарске акредитационе комисије за 2003. годину, ове године на девет правних факултета Мађарске студира 14651 студента права. Поред правног образовања, на другим студијама (политикологија, правосудни извршилац, стручњаци рада и друштвеног осигурања), као и на Високој школи државне управе, који на неки начин конкуришу дип-

ломираним правницима у погледу запошљавања, школује се још 6452 студента.

У Будимпешти 2003. године није објављен конкурс за судију. Према конкурсима тужилаштва има мање од тридесет места. Адвокатска комора Будимпеште је изразила своје незадовољство због прекомерног броја правника. Подаци очигледно доказују чињеницу, да нема више оног повољног положаја, када је сам упис на факултет обећавао сигурно запошљавање и извесну будућност. И поред тога што је после политичке транзиције битно порастао углед, као и да постоји потреба за усвајањем европског права, престала је «глад за правницима», престала је могућност гарантованог запошљавања.

Чињенице неспорно доказују, процене за дужи период гарантују, да се у правном образовању, супротно ранијој ситуацији, у одређеном смислу, одвија хиперпродукција. Немамо тачне податке о томе у којој мери правно образовање прелази потребе, јер је опште познато да је диплома права један од најконвертибилнијих диплома, таква исправа, која доказује такво опште образовање о друштвеним наукама, које не овлашћује само за стицање положаја традиционалних радних места у правосуђу и управи, него пружа могућност успешности на безбројним другим привредним, културним и политичким теренима, да не спомињемо могућности које се пружају у међународним организацијама, у еуроадминистрацији. Узбуна струке се односи углавном на терен правосуђа и студената права /користи упоређење броја дипломираних правника, и разумљиво не води рачуна о горе споменутим могућностима/. Није, међутим, спорно да се у Мађарској образује велики број правника и да то, у односу на претходни период, у великој мери повећава тешкоће дипломираних правника, умањује њихове могућности запошљавања, које су протеклих деценија углавном биле изванредне.

Постало је јасно да је тржиште рада постало најбитнија чињеница у регулативи образовања. С једне стране, број потребних правника одредиће потражња и понуда тржишта, одједи о попуњености тржишта ће утицати на друштвени углед занимања, а истовремено и на потребу за школовањем. Ово решење може бити потресно за појединца (али може бити ублажено перманентним образовањем и могућностима преквалификације). Вредновање путем тржишта рада није безусловно повољно ни за универзитете, јер треба да удовоље конкретним захтевима праксе, треба да смање свој карактер универзалности која је заступљена у образовању и треба да се прилагоде захтевима правосуђа који су често техничке при-

роде. (Високи досадашњи ниво мађарске правничке дипломе био је утемељен баш на знатном теоретски заснованом универзалном знању иновативне духовности). У овом систему, како студент, тако и *alma mater* који га је спремио, и квалитет дипломе, вреднован је на основу конкретне употребљивости знања. Овде послодавци рангирају универзитете и дипломе према стеченом искуству и сходно томе, расте или смањује потражња за појединим дипломама.

Убудуће ће првенствено питање образовања бити: у којој мери могу факултети да испуне квалитативна очекивања друштва, у којој мери може школовање тако да се приближи пракси да истовремено обезбеди и традиционални квалитет универзитета. Према томе, реч је о двоструком квалитету: треба да се усагласе спољашња практична и унутрашња традиционална вредност. То, у време смањених финансијских оквира, раста друштвених очекивања, одлучне политичке намере преображаја. Наиме, сада је тржиште и европско, и студенти улазе на терен традиционалног вредновања квалитета. Али, потреба очувања и неговања националних посебности и традиција, управо је заснована на неопходности сачувања квалитета. Законодавац је био веома мудар када је у европском нацрту устава, сферу културе и образовања упутио у надлежност националног законодавства. Не можемо заборавити, да је право једно од најнационалнијих институција државне сфере. Није случајност, што правна струка није укључена у онај пакет коју државе чланице ЕУ непосредно признају (мисли се на лекара опште праксе, зубара, фармацеута, ветеринара и грађевинара). Баш ово може да јој обезбеди и аутономију: неразумно је правника креирати на исти начин, када и иначе треба да се полажу испити разлике. Пре неколико година у Тилбургу на саветовању европских декана, већ је било речи о једном конфликту, тј. о могућности (принуди) избора између образовања практичне оријентације и теоретско-научног образовања. Већ се тада поставило питање могућности конвертирања правника који поседује само практична знања. Поред тога, лик уско стручног правника, који је оријентисан на локалну (националну, државну) праксу, баш је супротан слици мобилног правника.

4.2. Изгледи укључивања и Болоњски процес

Смањује стрепње чињеница да је у уговору о Унији недвосмислено констатовано: питања која се тичу садржине и организације образовног (укључујући и високо образовање) процеса не спадају у надлежност Европске уније, то спада у искључиву надлежност држава чланица. Према

томе, Мађарску не обавезује ни на какве корените промене или модификације.

Већ је и Уговор констатовао да образовање, укључујући и високо образовање не спада у надлежност Уније, него у искључиву надлежност законодавства држава чланица. Према томе, не обавезује државе чланице ни на какав преображај, промену, нити на било какву «модернизацију». Ово је потврђено и у нацрту устава са тако финим и елегантним формулацијама као што су: «развијање европске димензије», «подстицање мобилности студената и професора», «сарадња образовних институција». Очигледно установљава основне принципе, указује на правце кретања.

На нивоу уставног регулисања, према томе, нема проблема. Забринутост се јавља када се Болоњски уговор и његови допунски уговори (Праг, Берлин) прикључе уставном регулисању, као његово спровођење и разрада. У вези Болоњског споразума већ се јавља више питања адаптације. Промене које се могу очекивати углавном нису везане за чланство у Унији, него за Болоњски документ који је потписао и мађарски министар и који поставља основе компатибилности и међусобне упоредивости високообразовних система који спремају кадрове за тржиште рада у европском образовном простору. Одређују компатибилност, а не садржај образовања; систем упоредивих струка, двостепеност основних студија, јединствени кредитни систем, мобилност студената и професора, приближавање система који обезбеђују квалитет. Могућу опасност видим у томе да пренаглашавање форми може да угрози садржину.

За сада, у Мађарској још нису сазрели концепти везани за потпуно разбијање традиционалне образовне структуре и за преформулисање функције универзитета у англосаксонском правцу. Чини се да министарска политика сматра за згодно одлучивање по шематском моделу, скоро не мислећи на последице промене. Овде се мисли на одлуку европских министара образовања из септембра 2003. године (по којој рок увођења студија у трајању 3+2 године /Б+М/ /тзв. болоњски модел/ је 2006. година), која не може да се наслања на испитивања евентуалних последица.

На први поглед, ова одлука садржински значи потпуно расформирање мађарског правног образовања (што се чини нецелисходним). Садашње јединствене петогодишње основне правне студије се одвијају по таквој тристагодишњој традиционалној структури која обезбеђује истовремено како иновативно теоретска тако и практична знања заснована на

општим друштвеним наукама (филозофија, економија, социологија), допуњена правно историјским и филозофским наукама.

Ништа није немогуће: политичком одлуком може и од овог да се направи структура (која подсећа на англосаксонску структуру), која има у виду само потребе праксе и подобна је за образовање правних техничара: ово би, међутим, било једнако са потпуним напуштањем традиције нашег образовања, потпуним обезвредњивањем наших вредности, а ако и ништа друго, са поремећењем правних студија у трајању најмање од осам до десет година. Све ово, у време, када широм Европе још увек трају расправе о томе да ли је могуће поделити правне студије, када мађарска политика уводи масовност правних студија, и када мађарска влада најављује да се спрема на потпуно преструктурирање система финансирања високог образовања, и независно од тога – из актуелно политичких и економских разлога – започета реализација програма знатног смањивања буџета.

Формирати двостепену студију од јединственог правног образовања: за то треба времена. Није реч само о томе, да ли универзитети желе или не желе, да ли је високо образовање конзервативно или не (како то политичари често кажу у последње време: одбацивањем болоњског програма доказују то да су против напретка, усавршавања, европеизације), него оваква коренита промена захтева и неопходно време за припрему: друштвеног прихватања, традиционалног схватања о правној струци, тржишта рада (на које се често позива).

Ако исправно тумачим, суштина европске културне и образовне политике јесте гаранција самосталности у погледу садржине, уз обједињавање формалних оквира и обезбеђивања компатибилности. Остваривање овог пружа наду.

Посебна вредност Европе била је увек та: да је могла да синтетизује своју разноврсност. Могла је да очува симбиозу вредности и поред, некад агресивних, некад нестрпљивих, политичких хтења. Једина нада за будућност јесте да ову своју способност негује, поштовањем јача и поставља у осовину сарадње.

Услов квалитета – европског квалитета – такође је разноврсност. Афирмацију Европе и високог образовања Европе не обезбеђује уједначавање односа, него ако је способна да интегрише разноврсност. Није могуће дати квалитет без посебних експеримената, решења и модела.

Европско образовање и наука – укључујући и универзитетску науку – вековима одређује светски развој. Европа је дала Америци низ генерација научника и професора. Европа је била покретач светске беле научне цивилизације и то је и данас. У време глобализације то је добило огроман значај. Да би Европа сачувала своју водећу улогу, на ову традиционалну вредност мора да обрати пажњу. Универзитет је душа напретка, органска целина двојности: истраживања и наставе утемељује образованост, културу будућих генерација, као и њихова конвертибилна знања: европско образовање, културу, европске вредности. Како може да се оствари установљавање и остварење заједнице вредности, симбиоза вредности? Може ли један стари са својим специфичним традицијама и историјским интересима да делује на тумачење и спровођење устава, на уговоре у пракси реализације устава? Мора ли да се одрекне себе? Своје културе, идентитета, традиције? Како се могу сачувати оне традиције, које нису израз одбацивања због конзерватизма, него сачувања вредности?

Мислим да су наши правници, студенти права, ушли на европско тржиште, опстали су и имали су своју тежину. Способни су да заступају европске вредности и квалитет. Питање сада гласи: како прима Европа квалитета, вредности Средњо-источне Европске регије? Да ли је европски квалитет разноврсност или није? Ја, за сваки случај, супротно онима који прижељкују јединство у разноврсности, мислећи на наш случај, више бих волео да видим разноврсност у јединству, наравно подржавајући европски јединствени простор високог образовања. Гласајући за очување разноврсности - захваљујем се на пажњи.

*Dr Mezey Barna, Dekan
Tanszékvezető egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar*

JOG, JOGÁSZKÉPZÉS, EGYETEMEK (A Bolognai Szerződés és a Magyar Jogászképzés)

5. Bevezetés: ambivalens érzések
6. A szélsőnemzeti újgyakorlatok
7. Jogászképzés Magyarországon
8. Európai felsőoktatás térség – egyszínűség vagy sokszínűség

1. Bevezetés: ambivalens érzések

Az unióval kapcsolatos felsőoktatási várakozásokra jelenleg jellemző az ambivalencia. Azt hiszem, kétkedés nélkül állítható, hogy hatalmas lehetőségek és előnyök rejlenek az európai felsőoktatási térségekhez való csatlakozásban. Az európai felsőoktatási térség a magyar felsőoktatás számára garanciákat és biztonságot; megújulást és esélyjavulást hoz majd. Ugyanakkor a felsőoktatás szereplői nem kevés aggodalommal tekintenek a konstrukcióra. Lehet, hogy ennek megalapozója a magyar felsőoktatás régóta húzóó és igencsak aktuális strukturális, finanszírozási és tartalmi reformjának összekapcsolása a belépéssel és a bolognai szerződés realizálásával.

Ettől függetlenül bizonyos félelmek ott élnek a nemzetközileg is elismert és megmérettetett (ennek okán félnivalóra kevés okkal rendelkező) magyar felsőoktatásban. Ha másért nem is, ezért mindenképpen érdemes egy rövid villanás erejéig megidézni a jog és a jogászképzés mintáján az európai történeti hatásokat a magyar történelemben. Ahhoz, hogy megértsünk bizonyos folyama-

tokat a felsőoktatásban és a felsőoktatási térségben, úgy gondolom, néhány gondolat erejéig nem árt, ha a múltra is pillantunk a jövőkép formálásakor. Két kérdést szeretnék ily módon érinteni. Az egyik az, amely Magyarország fejlődésével, európai szélsőnemzeti státusával kapcsolatos és ebből fakadóan természetesen sajátos érdekeket fogalmaz meg számunkra. A második pedig a jogász alakja, szerepe és képzése a magyar történelemben, ami elvezet néhány következtetéshez a felsőoktatási térséghez történő csatlakozással kapcsolatosan.

2. A szélsőnemzeti újgyakorlatok

Magyarország bővelkedik modell-átvételi és jogharmonizációs tapasztalatokban. Amikor a magyar nomád állam vezetői úgy döntöttek, hogy a magyarságot az európai államok közösségébe vezetik, s vállalják az ezzel együtt járó korszerűsítési teendőket, és az európai keresztény állammodell adaptációját, a magyar história állandó elemévé tették a modernizációt. A kereszténység felvételével, a középkori európai alkotmány jellemző intézményeinek meghonosításával a magyar királyság része lett Európának (amely ekkor a keresztény államok közösségét jelentette), de a csatlakozás időpontja egyben sajátos helyet is kijelölt az országnak az európai gazdasági, társadalmi és politikai munkamegosztásban. Hajnal István, a 20. század legendás magyar történészének szavaival élve: „szélsőnemzetként” csatlakoztunk az európai fejlődés fősodrához: mintegy négy-ötszáz éves megkésettiséggel, kevésbé szerves fejlődéssel, az antik előzmények hiányával kellett számolnia a magyar politikának. (Persze nemcsak a magyarnak: a cseh, a lengyel politikai elitnek csakúgy, mint a nagyjából ez idő tájtól a kontinentális fejlődéshez igazodó északi, skandináv régióknak). „Ez az övezet aránylag későn zárkózott fel a Nyugathoz, de azután kétségtelenül végig csinálta annak minden jelentősebb átalakulását” (Szűcs Jenő)

Persze az átvétel gyors volt (gyorsnak kellett lennie: a kelet-közép-európai országokat nyugatról és keletről egyaránt hatalmi expanzió fenyegette), éppen ezért a latin kultúrkör alkotmányos, művelődési, politikai, diplomáciai és jogi intézményeinek átvétele szervezett rendben történt.

Ez az egyik jelentős különbség a kontinentális centrumban szerves fejlődést megelőző társadalmakkal szemben. Nyugat-Európa „keleti peremén” „aránytalanul nagyobb szerep jutott a „felülről” való átrendezésnek, mint a struk-

túrák kiformálódásának eredeti színterein”. Ez a társadalomreformáló „irány” végül is mindmáig fennmaradt; e régió államainak, a „perifériának” (Kulcsán Kálmán) mindennapos politikai feladata a modernizáció.

A modernizáció lényege „annak az ellentmondásnak a feloldása, mely a centrum-társadalmak történetileg szervesen kibontakozott fejlődésének jelenségeiből következő kihívások, és a periféria-társadalmak szerves fejlődését megbontó és eltérítő, a centrumból fakadó kihívásokra adandó válaszkénszerek között kialakult”.

Így azután a felzárkózási kísérleteknek a középkortól a felvilágosult abszolutizmuson keresztül a polgári átalakulásig nagy szerepe volt a keleti „peremzóna” (Kosáry Domokos) életében. A jogtörténész számára különösen fontos, hogy a politikai elitnek, az államvezetésnek mindenkor legkézenfekvőbb eszköze volt a modernizáció sikeres végrehajtásában. A társadalom viszonyainak alakulását tükröző joganyag fejlődése organikus kapcsolatban áll tehát a modernizációs erőfeszítésekkel.

Hatalmas volt az út, a Kárpát-medencében eltöltött ezer esztendő, amelynek a végén, az európai államok közösségének értékhorozó tagjaként érte el hazánk a 21. századot. Dacára a történelem viharainak, sikerült Magyarországot a latin kultúrkör részeként, az európai állam- és jogfejlődés keretein belül tartva, korszerű társadalmi mintákat meghonosítva és kiérlelve, nem csupán fennmaradni kelet és nyugat találkozási pontján, hanem újat alkotva, önálló adaptációs folyamatokat levezényelve az európai társadalmak egyenrangú partnereként ünnepelni a csatlakozást. Az egész magyar történelem alakulását befolyásoló tény, hogy itt, a földrajzi Közép-Európa keletén a politikai elit rendező szándékainak fő eszközei ezer esztendőn keresztül a politikai akarat és a jogi megoldások voltak. Az adaptáció a társadalom mély rétegeiben realizálódott, a nép mindennapjaiban igazolódott vagy cáfolódott meg a politikai elit elhatározásainak realitástartalma.

Számunkra nincsen tehát semmi szokatlan abban, ha ismét a modell-követéses felzárkóztatás lehetőségével élve ismét a politikai Európa részének érezhetjük magunkat (mert kulturálisan ez soha nem volt kérdés). De látnunk kell azt, hogy a jelenlegi európai alkotmányozás számunkra nem egyszerűen az, ami Nyugat-Európa számára. Az európai alkotmányozás a szélső régió számára egyfajta modernizáció, egy újabb felzárkózási akció végrehajtása.

A történelem azt tanítja, hogy az Anjouk-tól a 19. század reformkorán keresztül az osztrák-magyar kiegyezésig (a dualizmusig) a modernizáció sike-

rének záloga, a modernizációs lépések meggyökeresedésének feltétele a tehetséges politikai elit adaptív tevékenysége, innovatív képessége, tehetsége. A megfelelő adaptációs technikák és az alkalmazások ismerete és használata mindig is előfeltétele volt az államépítésnek. Miként a reformkor liberális reformsorozatát gondozó értelmiségi réteg talentuma, amellyel a magyar polgári államot a 19. században fölfalazták. A másik oldalról, ennek ellentétéként megfogalmazható rémkép a tehetségtelen, elhamarkodott, indulati politizálás, kényszereselekvések, mely tévutakra vezetheti (s sajnos vezette is történelmünk során többször) a modernizációs megújulást.

A fenti fejlődés, mely a jognak kiemelkedő szerepet biztosított, a jogászt is kiemelte a társadalom átlagából és megkülönböztetett helyet biztosított számára a politika, az állam, a társadalom igazgatásában. Amikor kissé gúnyosan azt mondták a 19. század magyar társadalmáról, hogy „jogász nemzet”, nem csupán a jogászok tömegeire utaltak, hanem arra is, hogy a jogász a társadalomban milyen fontos szerepet játszik. A nagy magyar forradalmakat jellemző módon jogászok vezényelték, igazgatták, vagy legalább is jelentős szerepet játszottak alakulásukban.

3. Jogászképzés Magyarországon

A magyar jogászképzés tradíciói ezeresztendős történetre nyúlnak vissza: a praktikus képzés és az elméleti-tudományos képzés közötti vetélkedés eredményeképpen a 19. századra alakult ki az a modell, amely a magyar jogászképzésre jelenleg is oly jellemző. Magyarországon a jogászképzés egyetemi szintű megvalósítása, meglehetősen kései: 1635-ben alapították a nagyszombati egyetemet és 1667-ben nyílt csak meg a jogi kar és kezdődhetett meg a felsőfokú jogi oktatás. Ettől függetlenül a jogászképzés természetesen kezdetektől jelen van az államéletben Két nagy területen: a praxisban és a nyugat-európai egyetemeken (a peregrináció révén), aminek következtében a magyar jogász társadalom praktikusokra és doktorokra oszlott. A doktorok a nyugat-európai egyetemeken jutottak műveltségükhöz, a praktikusok a magyar joggyakorlatban dolgoztak és szerezték rutinjukat. A consuetudo, a szokásjog erős gyökerei okán a praktikusok uralták a jogászi pályákat, s a doktorok csupán színezték a képet (munkát és felelősséget főként a diplomáciában, a magasabb államirányítói posztokon vállaltak). Azután a nagyszombati (utóbb királyi magyar) egyetem vette fel a harcot az elméleti jogászképzésért és alakította ki máig érvényes filozófiáját.

Ennek során a magyar jogász modelljét ebből a két mintából olvasztotta össze. Egy háromszáz esztendőös folyamatban alakult ki a mai jogász képe. Ez a 21. századi jogász-modell azért különleges, mert nem egyszerűen szakember, nem egyszerűen az igazságügy mérnöke, hanem az egész társadalom szakértője. Ez a kelet-közép-európai jogász, akit Magyarországon és az egész régióban kezdettől fogva arra képeztek – praktice és teoretice is -, hogy a társadalom működtetésére alkalmas mintát képezzen, hogy alkalmas legyen a társadalom igazgatására. Képes legyen annak konfliktusait megoldani, a jog processualis keretein messze túlmutató módon. Megjegyzendő, hogy a magyar politika alakulása is alátámasztotta ezeket a tendenciákat, hiszen a jogász vezető szerepre tett szert az egész magyar politikai életben, a jogász alapműveltség a társadalomigazgatás alkalmassági alapfeltételévé vált. Ez a kimeneti oldalon is határozottan érzékelhető.

A jogász tehát, miután nálunk évszázadokon keresztül (mindmáig) távol állott a pusztán jogi szakértő képletétől, társadalomformáló universalistává lett, képzése is ehhez az elváráshoz igazodott. Ma egy frissen végzett magyar jogász az egyszerű jogismeretnél messze jobban konvertálható ismeretanyagot kap a kezébe. Ennek következtében lassan már kevesebb jogász van az igazságügyi szakmában, mint a társadalom egyéb területein.

4. Európai felsőoktatás térség – egyszínűség vagy sokszínűség

4.1. A rendszerváltás hatásai

A politikai rendszerváltás Magyarországon sokkolta a jogi felsőoktatást. Az 1989. évi rendszerváltás komoly kihívást jelentett a jogi oktatás számára. A szovjet típusú berendezkedés előbb deklaratív majd tényleges felszámolása együtt járt az új szerkezetű társadalom gazdasági életének jelentős átalakulásával, mely a jogalkotást egy évtizedek óta ismeretlen területre vezette. Az országgyűlés és a minisztériumok törvény- és jogszabálydömpinggel igyekeztek újtját állni a hirtelen szabályozatlanul maradt területeknek, illetve kielégíteni a forradalmi gyorsasággal burjánzó új vállalkozások szinte követhetetlen útját. *A jogi oktatástól pedig azon nyomban elvárták, hogy a legfrissebb joganyagot oktassa, s a zűrzavaros helyzetben helyt állni tudó joghallgatókat képezzen ki.* A magyar múltból és a jelen nyugatáról származó joganyagok *azonnali elméleti*

megalapozása és gyakorlati oktatása szinte teljesíthetetlen feladat elé állították a jogi karok oktatóit.

A megnyíló nyugat viharos gyorsasággal terjedő *információgazdagsága*, az ismeretlen, de mindinkább alapkövetelménnyé formálódó jogok, jogágak iránti érdeklődés egyre nőtt az országban. A *korábbi* struktúra miatt hiányzó *elméleti szakemberek szinte azonnali kibocsátását* követelte a politikai szféra és a jogász szakma. Sorra fogalmazódtak meg a környezetvédelmi jog, az informatikai jog, a médiajog, a reklámjog oktatásával kapcsolatos követelmények, nem is beszélve a már az oktatási struktúrában lévő stúdiumok tartalmi átalakulásával és átalakításával kapcsolatos követelésekről. Nem csak azt követelte a piac, hogy például a jogi informatika keretében ismeretekhez jutó diplomás kezdő fiatalok kezelni tudják a számítógépes rendszereket és adatbázisokat, de egyenesen jogalkotói készségeket, szakértői tudást és elméleti elmélyültséget vártak el tőlük. Illetve várták el ezen ismeretek és készségek oktatását az egyetemektől.

Az európai csatlakozás sikertörténete egyet jelentett a jogrendszer számára az európai közös jog gyors adaptálásával, a jogászság számára pedig a lóversenyhez hasonlítható *jogharmonizációs tempó átvételére*. Vagyis szinte nyomban „elő kellett állítani” az eurojogászt, az európai alkotmányos konstrukció, a magánjogi szabályozás, az strassbourgi esetjog szakértőit. A várakozás természetesen ismételten az egyetemek felé fordult.

Még le sem zárták a deregulációs folyamatokat, az egyetemi képzés elé állított követelmény már a friss (szinte naponta változó és gyorsan elavuló) *joganyag szintetizált és tananyag szintű prezentálását várták* az egyetemi tanszékektől. Tankönyveket és jegyzeteket kértek számon az oktatókon, az írott materiában érvényesített átalakítást, leszámolást a korábbi, „szovjet” tananyaggal. Természetesen várta el ezt a jogász szakma, a politika, az állami főhatóság és a korszerű tudást igénylő hallgató.

Becsületére legyen mondva a jogi karok oktatói gárdájának, állta a sarat.

A kilencvenes években gyökeresen megváltozott a felsőoktatás filozófiája is. Az oktatási tárca kormánytól függetlenül mindvégig és határozottan az egyetemre *felvehetőik számának radikális növelése* mellett állt ki, minek következtében ma lényegében minden második érettségiző felső fokon folytathatja tanulmányait. Az *élethossziglani tanulás koncepciója* – bár az első alapdiploma számára kitüntetett helyet biztosít a képzésben, átértékelte az egyetem helyét a képzés szerkezetében. A mai egyetem a korábbi elitképzés helyett *tömegképzést folytat*. Úgy tesz eleget ezen követelményeknek, hogy míg a hallgatólétszám sokszorosára (3-5szörösére) nőtt, az oktatók száma a rendszerváltás-kori szinten stagnál. Akkor, amikor a vázolt kihívásoknak kell

eleget tenni, akkor, amikor a tudományos akadémiáról a tudományos kutatás súlya nagymértékben az egyetemekre helyeződött, akkor, amikor a politika, a közigazgatás, a praxis egyre nagyobb számban igényli kollégáink szakértelmét az egyetem falain kívül is.

Ugyanakkor a tömegképzés gyakorlata és filozófiája indokot szolgáltat a tradicionális *európai egyetemi modell átértékeléséhez*, és a mesterségesen szervezett feszültségek feloldásához ajánlani (kérni, követelni) lehet olyan strukturális változtatásokat, melyekre nem lett volna szükség az ilyen irányú politikai döntések meghozatala nélkül.

A Magyar Akkreditációs Bizottság 2003. évi adatai szerint ez évben Magyarország kilenc jogi karán 14651 joghallgató tanult. A jogászképzés mellett folyó, s elhelyezkedési szempontból a végzett jogászokat bizonyos szempontból érintő egyéb szakokon (politológia, igazságügyi ügyintéző, munkaügyi és társadalombiztosítási szakemberek) ugyanezen fakultásokon, illetve a BKÁE Államigazgatási Főiskolai karán további 6452 hallgatót képeznek.

Budapesten 2003-ban bírói fogalmazói helyet nem hirdettek. Az egészség által közzétett pályázati felhívások szerinti helyek száma harminc alatt maradt. A Budapesti Ügyvédi Kamara túlképzés miatt tiltakozott. Az adatok nyilvánvalóan bizonyítják a tényt, hogy megszűnt az a kedvező állapot, amikor önmagában a képzésbe történő bejutás biztos elhelyezkedést, kiszámítható jövőt ígért. Dacára a politikai rendszerváltást követő jelentős tekintélynövekedésnek, az eurojog meghonosítását kísérő további igényeknek, *megszűnt a „jogászség”*, megszűnt a garantált elhelyezkedés lehetősége.

A tények aligha vitathatóan igazolják, a folyamatok hosszabb távon garantálják, hogy a jogászképzésben a korábbi helyzettel szemben bizonyos értelemben túlképzés folyik. A túlképzés mértékéről nincsenek pontos adataink, hiszen a jogász diploma köztudottan a legjobban konvertálható diplomák egyike, olyan általános társadalomtudományi képzést igazoló okirat, mely nem csupán a hagyományos igazságszolgáltatási és közigazgatási szakma pozícióinak elnyerésére jogosít, hanem számtalan egyéb gazdasági, kulturális és politikai terepében ad lehetőséget érvényesülésre, nem is beszélve a nemzetközi szervezetekben, az euroadminisztrációban elérhető lehetőségekről. A szakmai jalkiáltások döntően az igazságügyi terület és a joghallgatók / végzett jogászok számának összevetésével operál, mely értelemszerűen mellőzi a fentebbi lehetőségek figyelembevételét. Abban azonban nincsen vita, hogy nagyszámú jogászt képeznek Magyarországon, s hogy ez a korábbiakhoz képest jelentősen megnöveli a pályakezdők nehézségeit, csökkenti az elmúlt évtizedekben amúgy kiváló elhelyezkedési esélyeket.

Világossá vált, hogy a *képzést szabályozó legfontosabb tényező a munkaerőpiac lett*. Ahol egyfelől a piac kereslete – kínálata határozza majd

meg, mekkora a jogász-szükséglet, s a telített piac visszajelzései befolyásolják majd a szakma társadalmi tekintélyét, s egyben a képzés iránti igényt. Ez a megoldás persze az egyén számára megrázó lehet (de az élethossziglani tanulás, a pályakorrekciós lehetőségek némi orvoslást nyújthatnak a fájdalomra). A munkaerő-piaci értékelés az egyetem számára sem feltétlenül kedvező, hiszen a praxis határozott követeléseinek kell eleget tennie, fel kell adnia a képzésben képviselt universitas-jellegéből, s igazodnia kell az igazságügyi szakma sokszor technikai jellegű elvárásaihoz. (Holott a magyar jogász diploma magas színvonalát éppen az elméleti alapozású, innovatív szellemiségű univerzális tudás-mennyiség adta meg eddig). Ebben a rendszerben a hallgatót, a kibocsátó alma matert egyaránt a diplomák minősége, a tudás konkrét használhatósága oldaláról értékelik. Ahol a munkaadók tapasztalataik alapján rangsorolják az egyetemeket, a diplomákat és ennek megfelelően nő vagy csökken a kereslet egy-egy diploma iránt.

A jövőben tehát a képzés előterében az a kérdés áll: mennyiben tudnak a karok eleget tenni a társadalom minőségi elvárásainak, mennyiben tudja a gyakorlati képzéshez úgy közelíteni a képzést, hogy ugyanakkor a tradicionális egyetemi minőséget is biztosítani tudja. Kettős minőségről van tehát szó: egy külső megfelelés minőségét és egy belső hagyományos minőség egyeztetését kell elvégezni. A finanszírozási körülmények romlása, a társadalmi elvárások növekedése, a határozott politikai átalakító szándék érvényesülése idején. A piac ugyanis immáron európai is, és a minőséget tradicionális értékelő mezőkbe lépnek ki a hallgatók. Azonban éppen a minőség megőrzésének fontossága alapot ad a nemzeti sajátosságok és tradíciók fenntartásának s ápolásának igényét. Nagyon bölcs volt a jogalkotó, amikor az európai alkotmánytervezetben a kultúra és oktatás szféráját a nemzeti törvényhozások hatáskörébe utalta. Nem feledhetjük, hogy a jog az egyik legnemzetibb intézménye az állami szférának. Nem véletlen, hogy a jogász végzettség nem került bele abba a csomagba, amit az unió tagállamai automatikusan elismernek (az általános orvos, a fogorvos, a gyógyszerész, az állatorvos, az építész mellé). Pontosán ez biztosíthatja autonómiáját is: értelmetlen az egyformára facsarás, ha amúgy is elismerten különbözeti kell tenni. Néhány éve Tyllburgban az európai dékánok tanácskozásán már szó esett egy konfliktusról, ti. a praxisorientált képzés és az elméleti tudományos képzés közötti választás lehetőségéről /kényszeréről. Már akkor körvonalazódott a csak praktikus ismeretekkel rendelkező jogász konvertálhatóságának kérdése. Ráadásul a helyi (nemzeti, tagállami) praxisba mélyedő szakjogász képlete éppen a mobil jogász képe ellenében hat.

4.2. A csatlakozás esélyei és a bologna-folyamat

Megnyugovásra ad okot, hogy az unióról szóló szerződés egyértelműen rögzíti: az európai uniónak az oktatás (s ezen belül a felsőoktatás) tartalmával, szervezeti felépítésével kapcsolatos kérdések vonatkozásában nincsen hatásköre, az a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozik, ennél fogva Magyarországot e vonatkozásban nem kötelezi semmi gyökeres változtatásra vagy módosításra.

Már a szerződés is leszögezte azt, hogy az oktatásügy, benne a felsőoktatásügy nem az unió hatáskörébe, hanem a tagállamok kizárólagos törvényhozási körébe tartozik. Így azután sem átalakításra, sem változtatásra, sem bármifajta „modernizációra” nem kötelezi a tagállamokat. Ezt az alkotmánytervezet is alátámasztja, olyan finom és elegáns megfogalmazásokkal, mint az „európai dimenzió fejlesztése”, „a diákok és tanárok mobilitásának ösztönzése”, „oktatási intézmények közötti együttműködés”. Láthatóan alapelveket rögzít, mozgási irányokat jelez.

Alkotmányos szinten tehát nincsen probléma. A gond akkor jelenik meg, amikor a bolognai szerződés és annak kiegészítő szerződései (Prága, Berlin) csatlakozik az alkotmányos szabályozáshoz, mintegy annak lebontásaként és kifejlesztéseként. A bolognai szerződés kapcsán azután már jó néhány adaptálási kérdés merül föl.

A várható változtatások lényegében nem az uniós csatlakozáshoz, hanem a magyar miniszter által is aláírt Bolognai Nyilatkozathoz kötődnek, mely az európai oktatási térségben a munkaerőpiacra felkészítő felsőoktatási rendszerek kompatibilitását és egymással való összehasonlíthatóságát alapozza meg. A kompatibilitást tehát és nem a képzési tartalmat. Az összehasonlítható végzettségek rendszerét, a kétszintű alapképzést, az egységes kreditrendszert, a hallgatói és oktatói mobilitást, a minőségbiztosítási rendszerek közelítését. Az esetleges veszélyt abban látom, hogy a formák túlerőltetése a tartalom pusztulásához vezet.

A jelen állapotokban Magyarországon még kiérleletlenek a hagyományos képzési struktúra teljes lebontásával és az egyetemi funkciók angolszász irányba történő átformulálásával kapcsolatos elgondolások. A tárcapolitika tetszetősnek látszó sematikus modell alapján látszik dönteni, mely a váltás valódi hatásaival alig számol. A hivatkozás, mely az európai oktatási miniszterek 2003. szeptemberi döntésére történik (s mely 2006-ban jelölte meg a [bolog-

nainak mondott] 3+2 évfolyamos [B+M] képzés bevezetésének határidejét, nem támaszkodhat hatástanulmányokra.

Első pillantásra a döntés tartalmilag a magyar jogászképzés teljes (és céltalannak látszó) felforgatásával jár együtt. A jelenlegi egységes öt éves jogász alapképzés olyan háromszáz éves tradicionális szerkezetben folyik, mely az általános társadalomtudományi (filozófiai – közgazdaságtani - szociológiai) alapokra építkező, jogtörténeti és jogbölcseleti ismeretekkel kiegészített, mély innovatív elméleti jogtudást és praktikus jogi ismereteket egyaránt biztosít.

Semmi sem lehetetlen: politikai döntéssel ebből is lehet az angolszász szerkezetre emlékeztető, a csak a praxis igényeit szem előtt tartó jogtechnikusok kiképzésére alkalmas struktúrát faragni: ez azonban egyenlő lenne képzési hagyományaink teljes félretételével, értékeink leminősítésével, de legalább is a jogi oktatás legalább nyolc-tíz évig elhúzódó felforgatásával. Mindezt akkor, amikor a jogászképzés feloszthatóságáról szerte Európában még mindig viták zajlanak, amikor a magyar jogászképzést éppen átállítja a politika a tömegképzésre, s amikor a magyar kormány bejelentése szerint a felsőoktatás finanszírozási rendszerének teljes átalakítására készül, s ettől függetlenül – aktuálpolitikai és gazdasági okokból – egy erőteljes költségvetési megszorító program realizálását kezdte meg a tárca.

Az egységes jogászképzésből kétszintű képzést formázni: ehhez időre van szükség. Nem csupán arról van szó, hogy az egyetemek akarják-e vagy sem, hogy a felsőoktatás konzervatív-e avagy sem, (ahogyan a politikusok mostanában gyakran mondják, a bologna-eszme elutasításával azt bizonyítják, hogy ellene vannak a haladásnak, a korszerűsítésnek, az európaiságnak), hanem egy ilyen gyökeres átalakítás a társadalmi fogadókészség, a jogász szakmáról vallott tradicionális felfogás, a munkaerőpiac (amire oly gyakran hivatkoznak) időigényes felkészítését is igényli.

Ha jól értelmezem, az európai kultúr- és oktatáspolitikai lényege a tartalmi önállóság garantálása, a formai keretek egységesítése a kompatibilitás biztosítása mellett. Ennek érvényesítése reményre ad okot.

Európa különleges értékét mindig az adta, hogy sokszínűségét tudta szintetizálni. Dacára az olykor erőszakos, olykor türelmetlen politikai akaratoknak, képes volt fenntartani értékszimbiozist. A jövő egyetlen esélye, ha ezt a tulajdonságát kiemelten kezelve, becsben tartva erősíti és az együttműködés tengelyébe állítja.

A minőség – az európai minőség – feltétele is a sokszínűség. Európa és az európai felsőoktatás esélyét nem az biztosítja, ha egyneműsíti viszonyait, hanem ha képes a sokféleséget integrálni. Minőség nem lehetséges egyedi kísérletek, megoldások, modellek nélkül.

Az európai oktatás és tudományosság – benne az egyetemi tudományossággal – évszázadok óta meghatározója a világ fejlődésének. Amerika tudós- és oktatógenerációinak sorát Európa biztosította. Európa volt a világ fehér tudományos civilizációjának motora és ma is az. A globalizáció korában ennek hihetetlen jelentősége lett. Ahhoz, hogy vezető szerepét megtartsa Európa, erre a tradicionális adottságra feltétlen figyelemmel kell lennie. Az egyetem a lelke a haladásnak, a kutatás és az oktatás kettőssége, szerves egysége alapozza meg jövő generációinak műveltségét, kultúráját, konvertálható ismertanyagát. Az európai műveltséget, a kultúrát az európai értékeket. Vajon az értékközösség megfogalmazása és létrehozása, az értékszimbíózis hogyan jöhet létre? Képes-e hatni egy régi a maga speciális tradícióival és történeti érdekeivel, az alkotmány értelmezésére és végrehajtására, az alkotmány gyakorlatban lebontó szerződésekre? Vagy kénytelen földelni önmagát? Kultúráját, identitását, tradícióit? Hogyan lehet megőrizni azokat a tradíciókat, melyek nem a konzervativizmusból született elutasítást fejezik ki, hanem az értékőrzést?

Úgy gondolom, hogy jogászaink, joghallgatóink kiléptek az európai piacra, megmérettettek és nem találtattak könnyűnek. Alkalmasak arra, hogy az európai értékeket és minőséget képviseljék. A kérdés immáron úgy hangzik: a minőség Európája vajon hogyan fogadja a kelet-közép-európai régió értékeit? Az európai minőség vajon sokszínűség-e vagy sem? Én mindenesetre azokkal szemben, akik egységet kívánnak a sokszínűségben esetünkre vonatkoztatva inkább sokszínűséget szeretnék látni az egységben, helyeselve és támogatva az európai egységes felsőoktatási térséget. A sokszínűség fenntartása mellett téve le szavazatomat, köszönöm figyelmüket.

*Prof. Dr Barna Mezey
Dean of the Faculty of Law
University of «Eötvös Lóránd» in Budapest (Hungary)*

**Law, Legal Education, Universities
(The Bologna Process and the Education
of Lawyers in Hungary)**

Abstract²

In this paper Professor Mezey discusses the issue of European tradition of legal education and the possible negative effects of an uncritical implementation of the Bologna Declaration, primarily in view of the Hungarian experience. Joining the European Area of Higher Education no doubt offers many benefits and presents new possibilities. Nevertheless, in Hungarian legal education, there persists a fear of the final results of the complete reform of higher education, which is on one hand tied to entering the EU, and the realization of the Bologna Declaration on the other.

While pointing out the importance of historical values in creating the future, Professor Mezey places emphasis on the values which legal education ought to preserve. On one hand, the experience of Hungary (as a nation on the periphery of the West) in the successful adoption of European models (constitutional, cultural, political, diplomatic and legal notions of the latin cultural sphere), in which the foremost measures of the political will being a clearly formulated political will and legal solutions. Lawyers played an important role in this process. On the other hand, he pointed to the importance of education in creating lawyers to play such a role in Hungarian history. The lawyer of the 21st century, who is not only an expert (a judicial engineer), but simultaneously and expert of society as a whole, who is both practically and theoretically capable of creating social phenomena, has been formed by thousand-year long educational tradition.

² The abstract was put together based of the original text by Dr. Magdolna Sič, Associate Professor of the Novi Sad Faculty of Law..

The author goes on to point out the effects of the changes of 1989 on legal education. Problems of re-orientation: a large amount of new legal subject matter, which for the purpose of quick harmonization and entrance in the EU, had to be theoretically grounded and practically formed, with the introduction of new subjects and the alteration of the existing. These changes were accompanied by massive number of students as opposed to the previous education of the elite, thereby raising the question of employment opportunities, as well as the issue of a market which demands expert practitioners. Professor Mezey raises the following question: how should traditional values of university education be secured in light of such demands.

He notes positively, that the regulation of education in the EU, is left exclusively within the competence of the member states. This is further confirmed by the Draft European Constitution, while at the same time, elegantly stating the need for cooperation, mobility and the »development of a European dimension. The problem with the Bologna Declaration has to do with constitutional regulation. The Bologna Declaration provides for the compatibility of education aimed for the European labor market. The possible danger in all of this is the uncritical application of models associated with this agreement, done so on the basis of an untested political decision (for example the 3+2 educational model), which could hinder the traditional values content of legal education.

According to Professor Mezey, the essence of European cultural and educational policy is in the guarantee of autonomy in content. Moreover, integration of differences, and not the introduction of uniformity is what makes for European quality. European education and science, including university science which has for centuries dictated global development and is currently playing an important role in the globalization process. Europe has given American generations worth of scientists and professors. In order for Europe to retain its leading role, it is necessary to preserve the traditional values of European university education, culture and knowledge which can be converted.

Professor Mezey, while supporting the idea of a unified European educational area, calls for the freedom of difference to exist within that unity.